

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

У статті на підставі результатів соціологічних опитувань і наукових праць висвітлено сприйняття сучасним українським соціумом Другої світової війни як історичного феномена. Підкреслено, що суспільна пам'ять про минулу війну виступає чинником, який розколює українське суспільство, а тому її слід розглядати як соціальну проблему. Окреслено деякі шляхи практичного вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, історична пам'ять, історичний міф, війна міфів, деміфологізація.

Серед усіх визначних подій світової історії Другій світовій війні об'єктивно належить особливе й, напевне, одне з визначальних місць, що зумовлено низкою вагомих чинників. Насамперед, ця війна виявилася найбільшим в історії людської цивілізації соціальним катаклізмом – за масштабами розмаху та наслідків, колосальністю спричинених жертв, заподіяних руйнувань і матеріальних втрат вона не має аналогів у світовій історії. По-друге, вона належить до тих доленосних подій, результати і наслідки яких на багато десятиліть наперед визначили майбутнє країн і народів світу, стали відправним пунктом і поштовхом до велетенських континентальних геополітичних змін. По-третє, жодна інша історична подія не залишила такої глибокої рани у пам'яті переважної більшості народів планети і душах людських, як Друга світова війна – війна небувалих масштабів, що розколола світ не тільки просторово-територіально, а й у часі. Родини, яких торкнулося воєнне лихоліття, зберігають свої рахунки з нею і в наступних поколіннях. Ця війна залишається подією, до якої досі найбільше і найчастіше звертається наша активна історична пам'ять. І саме події та травматичний досвід, пов'язані з Другою світовою війною і періодом окупації, поряд з тими, що пов'язані з Голодомором 1932–1933 рр., становлять найбільшій сегмент національної пам'яті українського народу.

Друга світова війна як соціально-історичний феномен є надзвичайно складним і багатовимірним явищем. З одного боку, це найбільша за своїми проявами і наслідками трагедія в історії людства, що завдала великих страждань і горя кожній родині, нації, країні, крізь які вона пройшла, забравши людські життя, роз'єднавши сім'ї, порушивши фізичне і моральне здоров'я людей, зруйнувавши їх домівки і усталений побут. Разом із тим, ставши суворим випробуванням для людей, народів, країн, людства загалом і попри свою тотальну брутальність, вона виявила яскраві приклади людської гідності, стійкості, мужності, відваги,

самопожертвування, героїзму, «людяності у нелюдяний час». І, нарешті, минула світова війна – то важливий і завжди вкрай актуальний історичний урок сучасному і прийдешнім поколінням.

Чи не найбільший свій чорний і кривавий слід Друга світова війна залишила в Україні. На плаху війни, у вир якої українці потрапили не з власної волі, було покладено неосяжно велику (і яку точно встановити неможливо) кількість людських життів її синів і дочок.

Серед величезних втрат України в Другій світовій війні найтяжчими були демографічні. Війна й окупація призвели до різкого, катастрофічного зменшення кількості населення, значних деформацій у його національному, статевому, віковому, професійному складі [30, с. 737]. За різними підрахунками, внаслідок воєнних дій, політики окупаційних властей, голоду та репресій в Україні за роки війни втратили життя від 7 до 10 млн людей. Найчастіше називають цифру у понад 8 млн загиблих. І це лише прямі безповоротні людські втрати нашої країни. Значно більшими є демографічні втрати, які вимірюються сумою загиблих і померлих з числа військових і цивільного населення внаслідок бойових дій, окупації, репресій, голоду, епідемій і хвороб, емігрантів (тих, хто з різних причин залишився на чужині) і ненароджених з причин, породжених війною. Фахівці припускають, що загальний показник демографічних втрат українців сягає понад 13 млн осіб (дослідниками називаються цифри від 13 до 17 млн осіб) [1; 9; 13; 14; 23–27; 30; 31]. Так, за офіційними даними, за період від січня 1940 р. до січня 1945 р. населення УРСР скоротилося з 40 млн 967 тис. до 27 млн 383 тис. осіб, тобто демографічні втрати склали 13 млн 584 тис. людей [1, с. 561]. Зазначимо, що для поповнення демографічних втрат, тобто на відновлення довоєнної кількості населення, України знадобилося майже 20 років – лише у другому півріччі 1960 р. вона досягла загальної довоєнної чисельності населення України у її нинішніх межах – 42,9 млн жителів [30, с. 778].

Майже сім десятиліть відділяє нас від завершення найкривавішої війни в історії людства, проте українське суспільство зберігає пам'ять про всенародну трагедію і людський подвиг. З кожним роком залишається все менше й менше учасників і свідків тих подій. Так, згідно з обліковими даними Пенсійного фонду України, чисельність ветеранів війни в Україні за останні три роки зменшилася на 28,8 %, з 2,084 млн осіб у 2010 р. – до 1,483 млн осіб в 2013 р. [19].

Та на жаль, Друга світова війна, передусім історична пам'ять про неї, залишається одним з головних «полів битви», що розколює українське суспільство. «Лінія фронту» цієї завзятої «битви за пам'ять» проходить через ставлення і відповіді на кілька проблемних і болючих питань, передусім, таких:

1) Чи була минула війна дійсно Великою Вітчизняною для українського народу (українців та представників багатьох інших народів, всіх, хто вважає Україну своєю Батьківщиною)?

2) Чи стала спільна перемога над нацистами та їхніми союзниками Великою Перемогою для України і українців, особливо з погляду подальшої долі?

3) Хто під час війни боровся за справжні ідеали і кого в Україні вважати героями війни – воїнів Червоної Армії та учасників радянського руху Опору (партизанів і підпільників) чи вояків УПА й інших формувань українського національно-визвольного руху? А можливо, протиставлення у даному випадку взагалі неприйнятне і навіть неправомірне?

Сформульовані питання не є суто науковими – вони мають виразну емоційну складову і залишаються вкрай болючими для певних спільнот і суспільства в цілому. Дати на них сьогодні однозначні науково обгрунтовані та юридично вивірені відповіді навряд чи можливо. Проте держава і суспільство повинні (і бажано, з одного боку – дуже розумно, виважено, у відповідності до принципів історичної правди та справедливості, а з іншого – якнайшвидше) раз і назавжди відповісти на них.

Разом з тим, вирішення багатьох проблем знаходиться у науковій сфері, і їх розв'язання є прерогативою та завданням науковців. Так питання місця Другої світової і Великої Вітчизняної війни в суспільній свідомості, в історичній та національній пам'яті українського народу упродовж останнього десятиліття розглядалися багатьма вітчизняними фахівцями різних наук, передусім історії, політології, соціальної філософії, соціології, культурології. Увага дослідників при цьому акцентувалася на питаннях актуальності, значимості та місця минулої війни в суспільній свідомості та історичній пам'яті; сутності, змісту, особливостей, джерел, механізмів і шляхів формування історичної та національної пам'яті про Другу світову війну; практичне вирішення проблем, пов'язаних з наявною контрверсійністю у сприйнятті суспільством подій минулої війни тощо [3–12; 14–16; 18; 20; 21; 25; 26; 29; 30]. Проте проблема відображення минулої війни в історичній пам'яті соціуму, так само як і в суспільній свідомості, надто багатогримна і складна, тому вирішити її теоретично, а особливо на практиці, вкрай важко.

Очевидно, що відсутність спільного бачення історичного минулого і національної пам'яті спричиняє соціальне напруження у суспільстві та стоїть на заваді консолідації нації. Для стабільності й розвитку держави і суспільства вкрай важливими є об'єднуючі чинники, особливо ті, що пов'язані з нашим історичним минулим. Мова йде про закарбовані в суспільній свідомості й історичній пам'яті яскраві події та явища нашої спільної історії, які сприяють формуванню політичної нації, єдності

народу і держави, консолідації соціуму країни задля успішного вирішення завдань, які перед ним стоять. Відомий вітчизняний історик Д. Веденєєв зазначає: «Об'єктивно існують фундаментальні елементи національної пам'яті, котрі консолідують свідоме громадянство. У першу чергу – це пам'ять про перемогу у Великій Вітчизняній війні. Вона на сьогодні є одним із небагатьох суспільно значущих чинників, здатних консолідувати суспільну свідомість та забезпечувати життєво важливий для народу духовний зв'язок між поколіннями» [5, с. 46]. Проте, як показує практика, цей чинник у всеукраїнському масштабі спрацьовує далеко не повною мірою. Ми можемо констатувати, що на цей час означений чинник ще не став дійсно об'єднуючим. Історична пам'ять про Другу світову війну в сучасному українському суспільстві не стала спільною, загальновизнаною в національному масштабі та усталеною, а тому не відіграє консолідуючої ролі.

З одного боку, як свідчать результати проведених упродовж останніх років соціологічних опитувань (які можна вважати певним дзеркалом і «вимірювачем температури») історичної пам'яті суспільства, період Другої світової війни сприймається всіма віковими групами громадян України з повагою і відчуттям значимості. Разом з тим, незважаючи на процес природної зміни поколінь, який призводить до зменшення емоційної складової в оцінках історичних подій, в Україні зберігається високий рівень напруження та заполітизованості у трактуванні цієї важливої сторінки історії. Ми повинні визнати, що війна, яка завершилася маже 70 років тому, у наш час залишається тим чинником історичної пам'яті українців, який продовжує розколювати їх політично, ідеологічно і ментально [12; 29, с. 44].

Це підтверджують основні результати соціологічних опитувань, проведених поважною та авторитетною установою – Центром політичних та економічних досліджень ім. О. Разумкова (далі – Центр Разумкова) – напередодні Дня Перемоги упродовж декількох років (2003–2011 рр.) з питань ставлення українців до свята 9 травня та назви минулої війни. Зазначимо, що ця установа ніколи не давала підстав для підозр у непрофесійності чи заангажованості.

Відповіді на питання *«Незабаром Україна святкуватиме День Перемоги [9 травня]. Визначте, будь ласка, своє ставлення до цього свята»*, наведені у табл. 1 (у %) [36–43].

Як показує аналіз динаміки отриманих результатів, якихось значних зрушень у сприйнятті Дня Перемоги громадянами України за останнє десятиліття не відбулося. Приблизно 70 % населення, згідно з багаторічними результатами соціологічних опитувань, вважають 9 травня (День Перемоги) великим святом, ще 20–25 % опитаних вважає цей день звичайним святом. Отже переважна більшість жителів України вважає

День Перемоги великим святом. Не вважають святом цей день по Україні – в межах від 5 до 8% населення.

Про регіональні відмінності у сприйнятті дати 9 травня свідчить соціологічне опитування Центру Разумкова, проведене у квітні 2008 р. (табл. 2) [37].

Таблиця 1

Відповіді	квітень 2003	квітень 2007	квітень 2008	квітень 2009	квітень 2010	квітень 2011
Для мене це дійсно велике свято	71,7	72,5	65,3	68,5	74,9	70,0
Для мене це звичайне свято, як й інші офіційні свята	21,6	21,8	26,4	21,3	19,2	23,6
Для мене це не свято, а звичайний вихідний день	5,5	4,8	5,8	7,1	4,1	3,8
Для мене це не свято і я вважаю, що цей день має бути робочим	0,7	0,8	1,1	1,5	0,9	0,9
Важко відповісти	0,5	1,0	1,4	1,6	0,8	1,6

Таблиця 2

Відповіді	Захід	Центр	Південь	Схід
Для мене це дійсно велике свято	30,4	69,3	76,7	76,5
Для мене це звичайне свято, як й інші офіційні свята	42,3	26,7	18,3	20,7
Для мене це не свято, а звичайний вихідний день	18,4	2,9	3,3	2,6
Для мене це не свято і я вважаю, що цей день має бути робочим	3,9	0,6	0,3	0,2
Важко відповісти	5,0	0,5	1,4	0,2

Таблиця 3

Відповіді	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Для мене це дійсно велике свято	52,8	56,4	65,4	72,0	78,0
Для мене це звичайне свято, як й інші офіційні свята	35,9	33,1	25,8	21,8	16,8
Для мене це не свято, а звичайний вихідний день	8,2	7,1	6,3	5,1	3,0
Для мене це не свято і я вважаю, що цей день має бути робочим	1,8	1,7	0,8	0,4	0,6
Важко відповісти	1,4	1,7	1,8	0,7	1,7

(Застосовується такий розподіл областей за регіонами: Південь – АР Крим, Одеська, Херсонська, Миколаївська області; Центр – Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; Захід – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; Схід – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області).

Це ж опитування за віковим розподілом [37] дало результати, наведені в табл. 3.

(Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 11 по 17 квітня 2008 р. Опитано 2019 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3 %).

Отже, ми можемо констатувати, що зберігається досить стале ставлення до Дня Перемоги як до великого народного свята. Проте, тут є значні регіональні відмінності. Особливо це стосується Західного регіону, де результати найбільш відмінні від загальних по Україні. Так, за результатами соціологічного опитування, проведеного у квітні 2007 р., у Західному регіоні України День Перемоги великим святом вважали менше половини опитаних (43,3 %), а майже кожен п'ятий (19,3 %) не вважав цей день святом [39].

У минулому і нинішньому роках Центр Разумкова, на жаль, подібного соціологічного дослідження не проводив (а якщо й проводив, то вони не анонсувалися). Проте, маємо можливість проаналізувати результати соціологічного опитування, проведеного компанією Research & Branding Group щодо святкування громадянами України свята Перемоги. Оприлюднені на сайті компанії [34], вони не набагато відмінні від вже розглянутих результатів дослідження Центру Разумкова. Отже, за даними дослідження, проведеного названою компанією з 19 по 29 квітня 2013 р., більшість українців (75 %) 9 травня збираються святкувати День Перемоги, тоді як 18 % жителів країни не святкуватимуть День Перемоги. Думки щодо святкування Дня Перемоги розділилися у жителів Західної України – 50 % населення даного регіону збирається святкувати День Перемоги, тоді як 42 % – не збирається цього робити. Як звичайний вихідний 9 травня сприймають 13 % українців і лише для 3 % жителів країни 9 травня – звичайний день. Найбільше тих, для кого 9 травня – це велике свято, серед жителів Півдня (91 %), Сходу (89 %) та Центру (87 %) України, серед людей у віці 50–54 роки (87 %) і старше 55 років (88 %), а також серед міських жителів (86 %). Як звичайний вихідний 9 травня найчастіше сприймають жителі Заходу України (28 %), молодь до 30 років (19 %). Для більшості українців (79 %) значимість такого свята як День Перемоги залишилася незмінною. Кожен десятий украї-

нець (10 %) стверджує, що значимість Дня Перемоги для нього зросла в порівнянні з попередніми роками, практично стільки ж (8%) вважають, що значимість свята для них за останні роки знизилася (збір інформації проводився методом особистого інтерв'ю в 24-х областях України, АР Крим, містах Київ і Севастополь. Респонденти відбиралися за квотною вибіркою, що репрезентує доросле населення країни за місцем проживання (область), статтю і віком. Обсяг вибіркової сукупності склав 2178 осіб. Очікувана середня помилка вибірки складає $\pm 2,2\%$) [33].

На наш погляд, не менш важливими і такими, які обов'язково слід враховувати, є результати соціологічних опитувань, проведені Центром Разумкова з питання ставлення населення до назви минулої війни.

На питання **«З якою назвою війни проти фашизму Ви більш згодні?»** були отримані відповіді (у %), наведені у табл. 4 [38–41; 43].

Таблиця 4

Відповіді	квітень 2003	грудень 2005	квітень 2007	квітень 2009	квітень 2010	квітень 2011
Велика Вітчизняна війна	61,9	56,9	69,8	64,6	69,2	66,2
Друга світова війна	26,9	31,0	23,3	26,2	24,7	28,6
Германсько-радянська війна	5,2	5,4	2,8	5,2	2,2	2,1
Інше	0,2	0,9	0,4			0,3
Важко відповісти	5,8	5,9	3,8			2,8

Отже, щодо назви війни в цілому по країні до двох третин опитаних підтримує назву «Велика Вітчизняна війна» і понад чверть схильні називати її «Другою світовою». І знову суттєві розбіжності між Заходом і Сходом. На Заході прихильників назви «Друга світова війна» значно більший відсоток, ніж в цілому по Україні. Так, у 2009 р. в Західному регіоні їх було майже стільки ж (39,0 %) як і прихильників назви «Велика Вітчизняна війна» (39,5 %).

Проте, слід вказати на дві важливі, на наш погляд, недоречності, допущені не лише організаторами цього конкретного соціологічного дослідження, а які взагалі мають місце у суспільній свідомості в пострадянських країнах. Насамперед, зауважимо певну некоректність у формулюванні питання, а саме вживання терміну «фашизм» замість поняття «нацизм», адже «націонал-соціалізм» і «фашизм» – поняття не тотожні. Друге зауваження, на нашу думку, є ще суттєвішим. Воно полягає в тому, що така постановка питання стосовно назви війни ігнорує цілком очевидне з погляду історичної науки. Назви «Друга світова війна» і «Велика Вітчизняна війна», на наш погляд, не антагоністичні і не альтернативні, адже ці воєнні конфлікти – різні явища, не однакові за своїм обсягом, змістом і часовими межами. Світова спільнота з Другою світовою війною

ототожнює військові події, які розпочалися в Європі нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р., і закінчилися підписанням Японією акту беззастережної капітуляції 2 вересня 1945 р. А напад нацистської Німеччини на СРСР і воєнне зіткнення між ними відбувалося в межах цієї війни, і в країнах Заходу означається по-різному. Так у Великобританії, США та інших англомовних країнах використовується термін «військові дії на Східному фронті», а в історіографії сучасної Німеччини «німецько-радянська війна» або «Східний (Руський) похід». Ця війна розпочалася 22 червня 1941 р. вторгненням військ Третього рейху та його європейських союзників на територію Радянського Союзу, і завершилася 8 травня 1945 р. підписанням Верховним командуванням ЗС Німеччини акту про беззастережну капітуляцію, тобто офіційним визнанням з боку німецького військового командування своєї поразки. Вже після її завершення в СРСР за цією війною закріпилася офіційна назва «Велика Вітчизняна війна радянського народу 1941–1945 р.». Щоправда, до неї ще долучили так званий «особливий період» – військові дії Радянської Армії проти Квантунської армії японських військ в Маньчжурії та Кореї (9 серпня – 2 вересня 1945 р.). Отже, Велика Вітчизняна війна відбувалася на одному з театрів Другої світової війни і була однією із її складових, при цьому зазначимо, – однією з найважливіших, найвагоміших і вирішальних складових. Саме назва «німецько-радянська війна» виступає відповідною альтернативою для назви «Велика Вітчизняна війна», а не «Друга світова війна», яка за своїм змістовним обсягом і територіально-часовим простором значно ширша. На жаль, з певних причин більша частина нашого суспільства і політичних сил країни цього не усвідомлюють чи не сприймають.

В Україні ніхто не заперечує, що це була велика війна, проте тривають запеклі суперечки (іноді й наукові, але переважно політичні чи ідеологічні), чи була ця війна справді вітчизняною для українського народу. Українська історична наука не дає однозначної відповіді на це складне питання. Історики подають широкий спектр оцінок і відповідей – від однозначного «так» до такого ж однозначного «ні». Але незалежно від розмаїття оцінок істориків та існуючих протиріч в ставленні до характеру цієї війни, вона, об'єктивно, була оборонною та визвольною війною СРСР проти навали нацистської Німеччини та її союзників. Коли її називають війною двох тиранів і двох тоталітарних режимів – то лише один бік правди, який не може спростувати іншої сторони війни – для Радянського Союзу вона була визвольною боротьбою проти іноземних загарбників. Тут поняття «визвольна війна», на нашу думку, з правового й історичного погляду в цілому справедливе не лише стосовно дій Червоної армії зі звільнення окупованої ворогом території СРСР, а й її дій в Східній та Центральній Європі, спрямованих на остаточний розгром військ Вермахту, союзників і сателітів

Німеччини та подальшу ліквідацію Третього рейху. Як реально відбувалося це визволення і наскільки за результатами війни відбулося відновлення історичної справедливості для країн і народів СРСР і Європи – то вже зовсім інші питання.

Про суперечливість і контрверсійність історичної пам'яті українців про Другу світову війну яскраво свідчить їх ставлення до ідеї примирення ветеранів ОУН-УПА та Радянської Армії.

Сприйняття громадянами України такої ініціативи вкрай неоднозначне. За результатами опитування 2011 р. така ідея мала прихильників (34,6 %) менше ніж противників (37, 2%). Ще понад чверть опитаних поставилися до цієї ініціативи байдуже або не змогли відповісти на питання (відповідно 13,9 % і 14,3 %). При цьому ідея примирення ветеранів радянської та німецької армій знайшла більше прихильників (38,1 %), ніж противників (31,7 %) [35; 43]. І цей факт нашттовує на певні думки, він віддзеркалює минулу реальність: у роки тієї війни точилася й не менш кривава та ще більш трагічна братовбивча, по суті, громадянська війна. На превеликий жаль, вона продовжується як «холодна» війна і в наш час, лише в інших вимірах – у боротьбі непримиренних історичних пам'ятей, свідомостей, ідеологічних і політичних засад.

Слід визнати: зусилля і всі спроби влади примирити українців – ветеранів, активних учасників війни (колишніх воїнів Червоної Армії з вояками УПА) були невдалими. Занадто глибокими виявилися душевні й фізичні рани, взаємні упередження, неприязнь, образи. Але, насамперед, цьому примиренню заважають відверто антагоністичні, проте дуже схожі за методами дій, крайні праві і крайні ліві політичні сили, які зацікавлені у подальшому загостренні конфлікту та використовують цю гостру тему у власній пропаганді.

Час до остаточного взаємопрощення та примирення сторін може виявитися занадто довгим, насиченим не лише протистоянням і жорсткими суперечками з приводу історичного минулого, а й силовими конфліктами. Адже носіями конфліктогенності, конфронтаційних свідомостей, непримиренних поглядів і пам'ятей є не лише ветерани минулої війни та їх ровесники, тобто люди похилого віку, а й (що більш значимо для сьогодення та майбутнього) їх нащадки: діти, онуки, правнуки, а головне – певні політичні сили як усередині країни, так і поза її межами, що свідомо зіштовхують людей і розколюють суспільство, категорично не сприймаючи, відкидаючи і «викриваючи» погляди й бачення іншої сторони та агресивно нав'язуючи соціуму лише «свою правду».

У цій ворожнечі радикальні сили в Україні, часто за явної чи прихованої ініціативи владних структур та (або) за активної підтримки з-за кордону, культивують і розбурхують соціальне та ідейне протистояння

«свій – чужий», часто прикладаючи такий вимірвач не лише до певних політичних сил, а й до суспільства в цілому. Фактично, таким чином формується «образ ворога» усередині країни. Знана російська дослідниця Л. Репіна, висвітлюючи технологію формування «образу ворога», зазначає, що «нав'язування збірного конфронтаційного «образу ворога» пропагандистськими структурами різного рівня і в різних формах полегшується наявністю в глибинах повсякденної свідомості вкоріненого негативного стереотипу, який колись виник на основі неадекватного сприйняття зовнішнього світу і який спливає на поверхню за сприятливих для цього і навмисно посилюваних обставин» [28, с. 17].

Протилежні сторони звинувачують одна одну у ксенофобії (і погодилося, що дійсно в діях обох сторін є ознаки ксенофобії та агресії), вони користуються вже сталими і стійкими стереотипами в позначенні протилежної сторони, називаючи один одного «українофобами» та «фашистами». Нав'язування таких ярликів призводить до подальшої конфронтації та розколу. Але ще більш небезпечними є акції цих таборів, що іноді за недостатнього реагування влади та силових структур переростають у вуличні бійки. Подібні дії та безвідповідальність за них провокаторів та ініціаторів, організаторів і виконавців, часто найманців, ще більше збувають «противників» і надалі радикалізують суспільство, підривають основи консолідації української нації, що історично складалася під дією поліетнічних, поліконфесійних, мультикультурних чинників [4, с. 11].

Безперечно, наявний гострий конфлікт історичних пам'ятей у нашому сучасному соціумі – вкрай небезпечне і деструктивне явище не лише з погляду підтримання громадянської злагоди та стабільності розвитку, а й загалом для існування держави. Він виступає одним із серйозних викликів, чинників розколу, породжує небезпеку для державного суверенітету та територіальної цілісності.

Фактично, як показує сегмент пам'яті саме про цей історичний період, національної пам'яті (в її розумінні як історичної пам'яті не лише титульного етносу, а загалом соціуму країни) в Україні не існує. Досить суттєвими виявилися регіональні й ідеологічні відмінності, що стали чинниками існування різних, підчас протилежних і суперечливих концептуальних поглядів і моделей історичної пам'яті. З цього випливає незаперечний висновок: формування української нації як єдиної спільноти Української держави, як політичної нації не завершено – процес творення української нації триває, причому відбувається це не зовсім природно, дуже важко і хворобливо.

Факторів, що гальмують примирення історичної пам'яті про минулу війну, багато, але більшість із них, вважає фаховий спеціаліст у питаннях державної політики пам'яті Ю. Зерній, мають ситуативний харак-

тер. Фахівці підкреслюють, що слід звертати особливу увагу лише на дійсно суттєві, зі стратегічної точки зору, перешкоди. Український націоналізм і русифікована радянсько-комуністична ідеологія – це, умовно кажучи, на сьогодні дві домінуючі ідейні течії в культурі пам'яті українського населення. Вони є породженням століть бездержавності і колоніальної залежності України і, у свою чергу, самі є причиною сучасної кризи історичної пам'яті [17, с. 72].

Пересічному громадянину важко досягнути ті глибинні процеси, які є чинниками і рушіями боротьби за пам'ять. Проте він свідомо (на основі власних переконань, світосприйняття та досвіду, досвіду своїх батьків, родичів, певної спільноти) чи підсвідомо обирає для себе ту чи іншу позицію. Йому невідомо, а то й неважливо, що фактично між собою змагаються не стільки дві правди, скільки два міфи. З цього приводу слід прислухатися до міркувань українського історика О. Зайцева. Він зазначає, що боротьба, яка точиться в Україні за колективну пам'ять, – це, по суті, змагання двох міфів: радянського міфу «Великої Вітчизняної війни» і українського національного міфу «боротьби за волю і незалежність», центральне місце в якому посідає ОУН-УПА. І пам'ять про війну є лише одним з полів битви двох історичних міфологій: української національно-державницької в консервативній, ліберальній та інтегрально-націоналістичній версіях, та проросійської з різновидами радянським, слов'янсько-православним і євразійським [15].

Разом з тим підкреслюється, що міф не тотожний фальсифікації історії. Ті, хто його продукує й поширює, можуть широко прагнути історичної правди. Проте їхня «правда» є «правдою» тільки для певної спільноти, і її цінність вбачають не у відповідності фактам, а у здатності підтримувати існування спільноти й мобілізувати її на спільні дії.

При цьому обидві сторони, прибічники й симпатички кожного з міфів ідеалізують «своїх» і «викривають», а то й демонізують «чужих» за допомогою як дійсних історичних фактів, так і вигаданих, або відповідним трактуванням цих фактів. Для творців і поширювачів міфів питання об'єктивності і слідування історичним фактам другорядне. Воно важливе лише тією мірою, наскільки ці факти сприяють зміцненню їхнього міфу. Якщо ті або інші факти не вписуються в конструкцію міфу, якщо вони сприймаються як загроза його руйнації, то, незважаючи на їхню відповідність історичній правді, вони рішуче і безапеляційно відкидаються (замовчуються, перекручуються, заперечуються, оголошуються фальсифікацією).

Тут ми можемо говорити про маніпулювання свідомістю. Під маніпулюванням історичною свідомістю ми розуміємо один із способів соціального управління шляхом створення нової або зміни існуючої думки щодо

перебігу історичних подій, ролі певних осіб, причин явищ та їх наслідків, за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну або індивідуальну психологію, свідомість та підсвідомість; програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна суб'єкту маніпулювання [32, с. 150].

Відомо, що будь-яка подія або історичний факт можуть стати об'єктом маніпулювання історичною свідомістю. Як зазначає відомий вітчизняний філософ В. Вашкевич, «історичний тип знань супроводжується, як правило, інтерпретацією, поясненнями, уточненням контексту і загальної картини подій, що веде до відтворення неявних або спеціально прихованих зв'язків. Тут дійсно існує низка можливостей прикрасити, сховати, виставити, приглушити, підняти, актуалізувати історичний факт та його наслідки для сьогодення» [2, с. 100, 105]. Друга світова війна належить до так званих наскрізних тем історичної науки, що постійно викликають гарячі дебати і є конфліктногенними для будь-яких взаємодіючих сторін.

Звичайно, слід мати на увазі те, що радянський та український націоналістичний міфи про події війни формувалися різними (різногавомими) суб'єктами – радянський міф створювався централізовано потужною пропагандистською машиною держави, а український націоналістичний – розрізненими, іноді конфліктуючими між собою, емігрантськими колами та їх інституціями. Отже і можливості впливу на суспільство, на пересічних громадян були зовсім різними.

Разом з тим, зазначимо, що обидва міфи, незважаючи на їх кардинальну ідеологічну відмінність один від одного, по суті подібні – вони являють собою суміш правди, напівправди і неправди. А тому вони, зрозуміло, не можуть і ніколи не будуть повною мірою сприйматися і поділятися усім суспільством країни. Будь-який міф, що суперечить реальним фактам минулого, – залишатиметься тимчасовим явищем. Рано чи пізно такий міф розвіється судом історії, проте, на жаль, як показує практика, найчастіше на уламках зруйнованого міфу з'являється інший міф.

Поділяючи думку О. Зайцева, зауважимо: офіційні проекти формування історичної пам'яті в Україні за всі минулі роки незалежності не виходили за межі історичної міфології, намагаючись поєднати міфи, які є, по суті, несумісними. «Вихід можливий лише у принциповій деміфологізації історії війни. Суперечки про те, кому слід ставити пам'ятники, а кого таврувати ганьбою, повинні поступитися спробам зрозуміти глибокі мотиви вчинків людей минулого, які не вкладаються у прокрустове ложе героїко-романтичних інтерпретацій» [15].

Схожу думку висловив відомий український правозахисник Є. Захаров: «Примирення історичних пам'ятей необхідне Україні, без нього не-

можливо створити єдину політичну націю та забезпечити суспільний поступ. Різні частини України мають зруйнувати міфи, зрозуміти одна одну й визнати право інших частин шанувати свої святині і своїх героїв» [16]. Окрім того, він звертає увагу ще на один важливий аспект – обов'язок політиків, вчених, інтелектуалів бути незаангажованими і дотримуватися історичної правди: «Але одна річ – масова свідомість, яку не можна і не треба змінювати примусово, і зовсім інша – свідомість інтелектуалів, які зобов'язані називати речі своїми іменами й відрізнити правду від брехні, а облудну мітотворчість від шанування святинь» [16].

На наш погляд, така позиція – по-перше, дійсно чесна, по-друге, наукова і, по-третє, – конструктивна. Історичному товариству, як і суспільству в цілому, не слід на заміну старих розвіяних часом історичних міфів створювати нові, підбираючи, підганяючи і підтасовуючи під них відомі (і тим більше – вигадані) факти, та виправдовуючи це якоюсь вищою доцільністю. Наше призначення і наша мета – у слідуванні історичній правді, а якщо бути більш точним – у послідовному і незворотному шляху до встановлення історичної істини. Вважаємо, що історик повинен шукати не так правду (бо правда може бути не одна, і ці правди іноді суперечать одна одній), як істину. А істина, під яким кутом зору ти на неї не дивись, – одна-єдина. Вона не завжди красива, солодка і приємна, часом буває з присмаком гіркоти, приземленою, навіть шокуючою і жорстокою, але вона дійсна.

Отже, на наш погляд, неодмінною умовою наукової діяльності і одночасно вкрай важливим завданням кожного історика та фахівця, що торкається питань історії і проблем історичної пам'яті, є те, щоб шукаючи, встановлюючи і висвітлюючи факти про події минулого, бути об'єктивним і незаангажованим, максимально послідовним і незалежним від політичної кон'юнктури та уподобань, давати подіям минулого науково обгрунтовані, чіткі, але разом з тим виважені оцінки і толерантні пояснення з урахуванням усіх чинників, які мали вплив на досліджувані події, явища і факти.

Треба завжди мати на увазі: історична наука, доробки істориків, особливо ті з них, що стосуються найбільш важливих, вузлових суспільних подій і явищ вітчизняної і світової історії, значною мірою впливають на свідомість та історичну пам'ять особи, соціальних груп, суспільства в цілому, зрештою, на формування офіційної пам'яті (формується з метою єднання нації, суспільної злагоди, зміцнення влади та підвищення авторитету держави і ролі країни на міжнародній арені) і, головне, національної пам'яті усього народу країни. А пам'ять про Другу світову і Велику Вітчизняну війну – це для нас, українців, всіх громадян України, один з наріжних каменів нашої історичної та національної пам'яті.

Таким чином, на підставі результатів соціологічних опитувань, проведених упродовж останніх років Центром Разумкова й інших соціологічних служб можемо зробити висновок, що сучасне сприйняття найбільшої трагедії в історії людства – Другої світової війни – та історична пам'ять про неї в українському суспільстві не є чимось всезагальним, спільним і усталеним. Більше того, вона залишається «полем битви», що розколює українське суспільство. В основі такого сприйняття суспільством минулої війни та існування різних історичних пам'ятей про неї – боротьба двох непримиренних історичних міфологій.

На наш погляд, без деміфологізації історії війни та відмови від існуючих крайніх і найбільш радикальних позицій, які полягають у визнанні лише «своєї правди» і агресивному несприйнятті «правди чужої», неможливо дійти суспільного консенсусу в оцінці її подій та сформувавши об'єднуючу, загальнонаціональну позицію з визнанням складності, неоднозначності і багатоваріантності історичних оцінок і трактувань. Взагалі, на нашу думку, оцінка історичних явищ і подій з погляду «свійчужий» є певним анахронізмом, якого держава і суспільство повинні поступово позбутися. Така формула неприйнятна для демократичного суспільства, вона не може домінувати над загальнолюдським сприйняттям війни, так само як національні цінності не можуть бути вище за цінності загальнолюдські. А консенсусу можливо досягти лише на засадах щирого прагнення до взаємного наближення, на суспільному компромісі й відмові від намагання підвести історичну правду під свій «знаменник».

І в цьому провідна роль належить державі та історикам, а разом з цим на них покладаються і серйозна відповідальність. На наш погляд, при формуванні та реалізації політики пам'яті щодо подій Другої світової війни держава повинна дотримуватися низки принципів і табу. Тут, насамперед, мається на увазі те, що держава своїми тими або іншими діями ні в якому разі не повинна провокувати суспільно-політичні конфлікти, а лише сприяти консолідуючим, об'єднавчим процесам.

Крім того, на наш погляд, в Україні слід законодавчо посилити відповідальність винних у розповсюдженні людиноненавистницьких і ксенофобських ідей, у розпалюванні міжнаціональної, міжконфесійної, ідеологічної та політичної ворожнечі, за організацію масових силових акцій та заворушень, за створення незаконних воєнізованих формувань, за терористичну діяльність тощо. Але цей крок навряд чи буде дієвим, якщо сама система влади і система правосуддя в Україні кардинально не зміняться.

Щодо ролі істориків слід зазначити таке. Саме їх дослідження становлять «хребет» історіописання та створення реальної «картини минулого», а отже – значним чином, а можливо – найбільше, впливають

на формування історичної свідомості та історичної пам'яті людей, особливо молоді, а також певних спільнот і суспільства в цілому. Завдання історика – досліджувати і висвітлювати події минулого чесно і безпристрасно, у відповідності до історичної правди та сумління, спираючись на принципи об'єктивності, науковості, історизму та ін.

Список використаних джерел:

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Гол. ред. колегія (голова І. О. Герасимов, заст. голови І. Т. Муковський і П. П. Панченко, відп. секр. Р. Г. Вишневський). – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири / В. М. Вашкевич. – К.: Світогляд, 2010. – 274 с.
3. Веденєєв Д. В. До проблеми формування наукової концепції історії України періоду Другої світової війни / Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/804/19.doc>
4. Веденєєв Д. В. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій / Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 4–30.
5. Веденєєв Д. В. Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу / Д. В. Веденєєв // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – Вип. 1. – К.: Стилос, 2011. – С. 38–52.
6. В'ятрович В. Велика нічия / В. М. В'ятрович // Українська правда. – 2009. – 4 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/4/4289586/>
7. В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі) / В. М. В'ятрович // Дзеркало тижня. – 2009. – 29 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/57763>
8. Грабовський С. Велика Вітчизняна: міф і реальність / С. І. Грабовський // Сучасність. – 2001. – № 7–8. – С. 102–117.
9. Грабовський С. Друга світова: вселюдський і український вимір / С. І. Грабовський // Сучасність. – 2005. – № 9. – С. 47–63.
10. Гриневич В. Історія другої світової війни у сучасній історіографії та політичній боротьбі / В. А. Гриневич // Український гуманітарний огляд. Вип. 11. – Критика, 2005. – С. 9–29.
11. Гриневич В. Міт війни та війна мітів / В. А. Гриневич // Критика. – 2005. – № 5. – С. 2–8.
12. Гриневич В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества / В. А. Гриневич // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 218–227.

13. Гунчак Т. Втрати українців під час Другої світової війни / Т. Г. Гунчак // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 32–37.

14. Друга світова війна в історичній пам'яті України (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / Упорядники: Л. С. Герасименко, Р. І. Пилявець. – Київ-Ніжин: Вид. ПП Лисенко М.М., 2010. – 247 с.

15. Зайцев О. Війна міфів про війну в сучасній Україні / О. Ю. Зайцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/docs/ukr/Zaitsev.doc>

16. Захаров С. Конфлікт пам'ятей / Є. Ю. Захаров // Критика. – 2007. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.org.ua/archive/2007-06-21/krytyka.kiev.ua/articles/s.6_5_2007.html

17. Зерній Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Ю. О. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 71–76.

18. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу» / Національний ін-т стратегічних досліджень; Ю. Зерній (заг. ред.). – К.: НІСД, 2008. – 68 с.

19. Кількість ветеранів війни за три роки зменшилася майже на 30 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/2013/05/04/301245>

20. Коваль М. В. 1941-й рік Проблеми історичної пам'яті / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 69–91.

21. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 3–21; № 4. – С. 37–42.

22. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодні. Роздуми історика / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 3–22.

23. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М. В. Коваль. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.

24. Король В. Військові втрати народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / В. Ю. Король // Історія в школі. – 2000. – № 5–6. – С. 20–26.

25. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О. Є. Лисенко // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 3–16.

26. Лисенко О. Є. Підсумки Другої світової війни для України і проблеми історичної пам'яті / О. Є. Лисенко // Політика і час. – 2007. – № 6. – С. 30–34.

27. Муковський І. Т. Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. – К.: Книга пам'яті України, 1996. – 558 с.

28. Репина Л. П. «Национальный характер» и «образ Другого» Л. П. Репина // Диалог со временем. – 2012. – Вып. 39. – С. 9–19.

29. Симоненко І. М. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу І. М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 44–54.

30. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії) та ін.; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид-во «Наукова думка», 2011. – Кн. 2. – 943 с.

31. Чернега П. Український народ у Другій світовій війні: новий погляд на проблему / П. М. Чернега // Історія в школі. – 2000. – № 5–6. – С. 5–9.

32. Штоквиш О. А. Історична свідомість як об'єкт маніпулятивних технологій / О. А. Штоквиш // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 150–157.

Результати соціологічних опитувань:

33. 75 % жителів України святкують День Перемоги (опитування) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/569761-75-jiteliv-ukrajini-svyatkuuyut-den-peremogi-opituvannya.html>

34. Социологическое исследование. День Победы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fb.com.ua/rus/projects/omnibus/8777/>

35. Соціологічне опитування. 70 % українців вважають День Перемоги великим святом. Цікава соціологія / Українська правда. – 2011. – 29 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/2011/04/29/37267/>

36. Соціологічне опитування. Визначте своє ставлення до свята 9 травня (динаміка, 2003–2010) / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/poll.php?poll_id=78

37. Соціологічне опитування. Визначте своє ставлення до свята 9 травня. Віковий розподіл. Регіональний розподіл / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=80

38. Соціологічне опитування. Українці вважають День Перемоги великим святом. 7 травня 2010 року / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=336

39. Соціологічне опитування. Українці вважають День Перемоги дійсно великим святом. 8 травня 2007 року / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=34

40. Соціологічне опитування. Українці вважають День Перемоги дійсно великим святом. 29 квітня 2011 року / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=371

41. Соціологічне опитування. З якою назвою війни проти фашизму Ви більш згодні? / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=286

42. Соціологічне опитування (2005–2011). 9 травня / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/tag.php?t=135>

43. Соціологічне опитування / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/upload/9travnia2011.doc>

Пилявец Р. И. Память о Второй мировой войне как проблема современного украинского социума

В статье на основе результатов социологических опросов и научных трудов отражено восприятие современным украинским социумом Второй мировой войны как исторического феномена. Подчеркнуто, что общественная память о прошедшей войне выступает фактором, который раскалывает украинское общество, а потому ее следует рассматривать как социальную проблему. Определены некоторые пути практического решения этой проблемы.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Великая Отечественная война, историческая память, исторический миф, война мифов, демифологизация.

Pyliavets R. I. Memory about the World War II as a Problem of the Contemporary Ukrainian Society

In this article, based on the results of opinion polls and scientific research papers, it is highlighted how contemporary Ukrainian society perceives the Second World War as a historical phenomenon. It is emphasized that the public memory about war is such a factor that splits Ukrainian society, and therefore it should be viewed as a social problem. Some practical ways of solving this problem are outlined.

Keywords: World War II, the Great Patriotic War, historical memory, historical myth, myths' war, demythologization.